

120 ДНІВ СОДОМУ, АБО ШКОЛА РОЗПУСТИ

маркіз Альфонс де Сад

Навіть не роман, а план-проспект роману, з якого було написано тільки першу частину, а інші залишилися суто тезами-нотатками. Навряд чи існує ще одна книжка, яка виявилася б такою впливовою, не будучи навіть написаною. Зрештою, ми ж говоримо про автора, який люб'язно позичив своє ім'я, щоб назвати один із найодіозніших психічно-сексуальних розладів — садизм.

«120 днів» де Сад писав 1785 року, поки відбував ув'язнення в Бастилії. Він працював над твором 37 днів, той мав вигляд манускрипту завдовжки двадцять метрів. Чотирнадцятого липня почалося повстання, Бастилію захопили — рукопис було втрачено. Потім де Сад згадував свій відчай, бо то (визнавав) була б найкраща його книжка. Але «120 днів» знайшлися: рукопис зберігала родина тюремного наглядача, передаючи манускрипт із покоління в покоління, а 1904-го його нарешті опублікували. Цікаво, що у XX столітті манускрипт кілька разів викрадали до приватних колекцій. І зараз він знову загубився.

Шаленої слави здобула недороблена книжка, оригінал якої втрачений. Сама історія заважає де Саду бути надто до себе серйозним.

Франція XVIII століття, кінець царювання Людовика XIV. Четверо заможних літніх розпусників усамітнюються в середньовічному замку разом із дружинами (вони одружені з дочками один одного) і чотирма відомими бандершами. Там само — численний

почет їхніх секс-іграшок, сорок два сексуальні раби. Чотири місяці — з листопада до березня — вони розказують і вислуховують історії найбільш збочених сексуальних насолод та найбільш витончених катувань. Деяко з почутого одразу застосовують на практиці. Варто сказати, що кількість секс-рабів обох статей у цей час різко зменшується, до кінця книжки жоден не доживе. Байки, які стимулюють розпусників до дій, розповідають оті чотири старі проститутки — а їм є що розказати. Всього описано шістсот видів збочень. Така собі вкрай екстравагантна енциклопедія не-дай-боже-сексу.

Ця книжка про надлишок, гротескний надлишок у всьому: сексі, насолоді, стражданнях, владі. Вона й сама є надлишковою, хоча й іронічно — до кінця не дописаною.

Люто страшна казка. З відповідними «готичними» атрибутами: крута гора, провалля, моцні замкові ворота, рів із водою, звідний міст. Замок, де все відбувається, один в один схожий на де Садів палац Шато де Лакост. Але коли починаються оті содомські симпозиуми, один із героїв «120 днів» наголошує: ви всі тут відокремлені від світу, для якого вже давно мертві. Здається, автор того роману, написаного в темниці Бастилії, щось інтимно своє тут мав на увазі. Шалена й жахлива розпуста його героїв мусила б зробити «уже давно мертвих» на мить «втіленими».

Один із пильних читачів де Сада припустив: той мав певну місію. Немовби, настирливо досліджуючи життя лише в його збоченнях, де Сад вимагав від людини повернути все зло, яке вона спромоглася всотати за всю історію людського розуму. Коротше? Розум людини є очевидним джерелом зла, і це зло можна подолати за допомогою насильства над людським тілом. Напозір процедура видається нескладною, але напрочуд результативною. Ще коротше? Читаєш, і тобі гидко, але ти читаєш далі, бо тобі стане ще бридкіше згодом.

Для де Сада розумники придумали навіть спеціальне означення — «автор-негідник». Так воно і є, звісно.

1984

Джордж Орвелл

1948-й — саме цього року було написано книжку, яку назвали «1984». Очевидно, що то був роман про майбутнє. Апокаліптична футурологія, яка вчасно має запобігти нашим теперішнім помилкам, щоб ті не призвели до страшних результатів у прогнозованому майбутньому. Такі книжки ми зємо антиутопіями. «1984» — альфа і омега європейського роману-антиутопії.

Чули знамениту фразу «Великий Брат пильнує за тобою», якою позначають ситуацію тотального контролю держави над людиною? Ясно, що чули і знаєте: вона — з «1984». Власне, всі антиутопії — про зіткнення особистості й системи, а переможець має бути тільки один. В Орвелла програє особистість. Прикметно, що книжка спочатку мала називатися «Остання людина в Європі». Прикметно, що вона так не називається.

Є Океанія, Остазія та Євразія, вони воюють. Тридцятидев'ятирічний Вінстон Сміт живе в Лондоні, що в Океанії. Працює в Міністерстві Правди, чия функція — фальшувати поточні новини й історичні джерела. Він — член Зовнішньої партії, але потай сумнівається в непогрішності її принципів. Підмічає собі серед колег-мініпрандників начебто-одномумців: О'Браєна і Джулію, яка стає його коханкою. (Позашлюбні зв'язки заборонені Партією, до речі, для сексу є спецпідрозділ — Антисексуальна Ліга.) О'Браєн виявляється співробітником Поліції Думок. Бунтівну парочку заарештовують. Не витримавши катування, Вінстон зраджує Джулію; до його честі — не відразу, а після побудови складних умоглядних схем на кшталт

«зрадити на словах, а не в почуттях — не значить зрадити». Помиляється.

Людину як особистість формує соціальна свідомість. Її адаптивний розум згрубша. Якщо відкинути саму ідею рацію, то в людині залишаться тільки первісні інстинкти. Партія має власний важіль впливу: агресію як інстинкт. Іде постійне сугестивне «прокачування» агресії громадян: «двохвилинка ненависті», «тиждень ненависті», власне, Великий Брат — уявлений одноосібний лідер Партії. Тож природно, наприклад: Вінстон просто не може зрозуміти, що відчуває до жінки: сексуальний потяг чи потяг до вбивства. У нього в анамнезі є спроба вбити дружину, між іншим.

Але і спротив Партії герої Орвелла чинять теж через інстинкти: інстинкт розмноження та інстинкт самозбереження. Кохання і втеча — от шляхи їхнього звільнення. Джулію тут показово звать «бунтівницею нижче поясу», її сексуальність — то її самопорятунк. Вінстон же показово втече, зрадивши. А ще він зловживає алкоголем: ідеальний ескейпер.

Отже. Щоб вижити у ворожому соціумі й не втратити себе як особистість, варто не забувати, що ти — просто біологічна тваринка. Так? А тієї миті, коли усвідомиш себе біологічною істоткою, ти остаточно втрадиш себе як соціальну особистість. Теж правильно?.. В Орвелла простих відповідей не шукайте. Не за прості відповіді ця книжка визнана найвпливовішим романом ХХ століття.

Світ «1984» ґрунтується на розвинених технологіях (типу відеоспостереження) і вишуканих стратегіях пропаганди (типу перманентної війни). Він розвивається лише як складна система маніпуляцій свідомістю й поведінкою. Ідеально збалансований тоталітарний світ. З Орвелла вийшов незлецький пророк. На жаль.

2001: КОСМІЧНА ОДИССЕЯ

Артур Кларк

2001 рік, про який розповідає Кларк, — наше минуле, але для автора воно є далеким-далеким майбутнім. Науково-фантастичний роман було написано 1968 року. Поруч із детальним описом місячних модулів і штучних супутників (фантазії Кларка ґрунтуються на ретельному науковому підході), існує в тексті й таке: на технологічній Місячній станції виділено спеціальну кімнату для друкарських машинок (ні, не музей).

Історія написання «2001» нетипова. Спочатку був фільм — кіношедевр Стенлі Кубрика, уже потім Кларк переробив власний сценарій на роман (серію романів, точніше, бо «2001» — тільки перший із них). Але в романі й у кіно не збігаються фінали: там, де в кіно — смерть, у романі — переродження. А втім, ні в кіно, ні в книжці однозначного за суттю фіналу нема, тільки постають нові питання. Кларк, здається, так і не збагнув, як ту історію закінчити по-хорошому. Не дивно! Самі гляньте.

На космічному човні «Діскавері» до Япета, одного із супутників Сатурна, уже майже рік летить самотній астронавт. Штучний інтелект, який мав би забезпечувати життєдіяльність корабля і команди, збунтувався — через це загинули всі, окрім Девіда. І тоді, коли чоловік залишився сам у космосі, він дізнався про справжній зміст власної місії. До речі, саме через необхідність брехати капітанові про мету вояжу комп'ютер збожеволів. Двома роками

раніше на Місяці знайшли артефакт-обеліск, чий вік збігається з часами зародження розумного життя на Землі. Тепер той об'єкт (чи суб'єкт?) відсилає сигнали до Япета. Отже, Девід має вступити в контакт із неземною цивілізацією. Тим часом саме обеліск через примітивні маніпуляції з рефlekсами виживання пітекантропів посприяв появі людської свідомості. Девід мусить повернутися додому, до буквальних першоджерел буття. І на нього там чекали мільярди років.

Книжка про терпіння, очевидно. Це єдина тут чеснота, зауважу. І то не людська.

Коли обеліск вчить пітекантропів бути людьми (опанувувати знаряддя праці, наприклад), то робить кілька помилок, поки не знаходить ідеальний важіль впливу. Ним стає заздрість. Він навіює вожаку племені картинку: його родина сита і в безпеці. Голод і небезпека — те, з чим живе протолюдина. Тож до розвитку його стимулює заздрість до тих, хто має те, чого він позбавлений. Далі прийде час для вбивства — не через потребу вижити, а з метою довести власну спроможність убивати. Та й брехня людині не шкодить, тільки роботам палити схеми — люди призвичаїлися вже. А місце для героїзму, скажімо, в «2001» знаходиться тоді, коли людина втрачає тіло. Позбавлений «матеріальних носіїв», у фіналі Девід знешкоджує ядерну ракету на орбіті Землі. Тепер він наш, людства, охоронець.

Кларк якщо й був оптимістом, то поміркованим. Його людство все ще варте спасіння, хоч і надалі здатне вчитися тільки поганого.

451 ГРАДУС ЗА ФАРЕНГЕЙТОМ

Рей Бредбері

Палають складені на купу книжки. Архетипна картинка колективного жаху: горить Олександрійська бібліотека, біснуються нацистські сходки, займаються від снарядів сараєвські книгозбірні. Книжки горять — значить, у людства нема шансів на самозбереження. 451 градус за Фаренгейтом — температура, за якої папір вигорає дотла.

Фантастична притча Бредбері розказує про Америку кінця ХХ століття (для роману, написаного в 1953-му, — про майбутнє). Гай Монтег — пожежник. Тепер його служба спалює книжки й відстежує тих, хто заборону на читання порушив. Деякі зі злочинців волюють згоряти разом із бібліотеками. Гай — у бездітному інертному шлюбі. Емоційні потреби подружжя задовольняє інтерактивне ТБ. Але дещо трапляється. Він знайомиться з Кларисою, яка вибиває в нього з-під ніг землю одним очевидним питанням: чи ти щасливий, чоловіче? Клариса піде. Але процес почався: Гай сам тепер формулює «неправильні» питання. І читає книжки. А в Америці тим часом розгоряється чергова атомна війна. Навряд чи цього разу переможна. Гай пам'ятає з колись почутого «книжкового» хіба уривки з Одкровення про кінець світу. Це елегантний натяк на фінал.

Читання книжок у світі «451» може навчити того, чого бракує іншим джерелам інформації: критичного мислення. Навчити правильно не-вірити себто.

Засади нової спільноти полягають у принциповій однаковості її членів: не рівності, саме однаковості. Коли всі однакові, не буде приводу сумніватися в тому, хто поруч, бо ми точно знаємо його наміри. Усі хочуть одного і мають єдиний спосіб досягнути бажаного. Поступ Гая починається сумнівом, він природно має закінчитися або абсолютною вірою, або повною зневірою. Благо, вибір за ним. Натомість є таємна група адептів-книжників (до неї приєднається Гай). Її учасники просто заучують напам'ять врятовані книжки, щоб передати їхній зміст нащадкам. Такі собі новітні схоласти, певні власної місії.

Тема державної цензури в «451» болісно явна (зрештою, 1950-ті — це часи маккартизму, згадайте). Тема самоцензури, внутрішніх самообмежень раціо тут болісно відкрита. І зрештою, Гай відчуває, що готовий стати вбивцею не тоді, коли сумлінно виконує свій обов'язок пожежника, а коли уважно читає заборонені книжки. Героя світ «451» не потребує. Тут потрібна людина, здатна виживати.

Герої Бредбері — насправді не герої. Вони (ті, які однодумці Гая) — жертви, які намагаються надати своїм втратам легкого намулу почесності. Там є таке: дружина Гая не хоче дітей. І відкривається ще один проблемний шар: хто кому злочинець, коли йдеться про аборт? Гай має за честь власну пасивність в тому виборі агресивної бездітності. Як професійна жертва, він поступово замикається в несприйнятті досвіду Інших. А що таке читання, даруйте? — Ідеальний тренажер для прийняття не доступних нам у реальності досвідів.

Правду кажучи, роман Бредбері не про те, чи треба палити книжки (це занадто очевидно). Він про те, що ж із книжками робити, коли їх із вогню врятовано. Книжки-бо щастям не забезпечать, це вже точно.

80 ДНІВ НАВКОЛО СВІТУ

Жуль Верн

Як зробити географію захопливою справою? Треба написати пригодницький роман про мандрівки холерично смішних персонажів. Читачі на «80 днів» підсіли моментально, а ефект залежності від вигадок Верна виявився дивовижно тривалим. «80 днів» — один із найвідоміших книжкових наркотиків-із-продовженням XIX століття. Верн мав на меті розповісти, як найшвидше подорожувати у 1870-х. Тоді тривала транспортна технічна революція, якщо що. А ще невдовзі відбувся перший у світі туристичний круїз Томаса Кука. Тема була на часі.

Травелог Верна складається з новел, бо написаний як роман-фейлетон, власне, роман-із-продовженням. Щодня, всю осінь плюс грудень 1872-го у газеті *Le Temps* друкували пригоди хазяїна і слуги, які вирішили об'їхати навколо світу. За той час, поки публікували роман, подорож і відбулася. Така собі інтерактивна проза. На публікацію так жваво реагували, що, бувало, Верну надходили пропозиції від власників пароплавів: нумо з Йокогами до Сан-Франциско Фогг прямуватиме рейсами їхніх компаній? І саме тому на певному відрізку шляху герої Верна орендували власний транспорт, щоб уникнути продакт-плейсменту.

Історія нескладна і показово-очевидна. У чоловічому клубі, обговорюючи прогрес залізничного сполучення, джентльмени б'ються об заклад. Один із них із заходу на схід об'їде навколо світу. Від

Лондона — до Суеца, потім Бомбей, потім Калькутта, відтак Гонконг, від Гонконгу — до Йокогами, потім Сан-Франциско, Нью-Йорк і знову Лондон. Такою і буде подорож Фогга, який прийняв парі.

Філеас Фогг — рідкісний ексцентрик із залежністю від азартних ігор, але водночас неперевершений флегматик і тугодум. Британська, як то кажуть, стриманість. Щоб французький письменник та й знехтував нагодою жорстко насміхатися зі свого героя-англієця? Та не було такого ніколи! До речі, імперські британські амбіції Фоггу теж не чужі: він їх щедро демонструє то в Індії, то в Гонконгу, несучи світло просвіти в темні тубільні маси. (Тест на політкоректність «80 днів» не проходять.)

Компанію Фоггу складає Паспарту, слуга-француз. Його ім'я перекладаємо як «пронира», і це Паспарту сильно непокоїть. Він влаштувався на службу до порядного британця, щоб мати розмірене життя. І все-таки більшість пригод (читай: нещасних випадків) під час подорожі санкціонує саме він.

Є ще Фікс, нишпорка. Випадково прийняв Фогга за грабіжника і тепер псує життя мандрівникам, заважаючи виграти заклад.

Фогг переможе, очевидно. Скориставшись різницею меридіанів і впертістю Паспарту, який під час мандрів відмовлявся переводити годинник, коли потрапляв у наступний часовий пояс. Так вони «зекономили» день.

Світ стрімко зменшується. Про це міркують герої Верна, одних то лякає, інших надихає. Такі собі прабатьки глобалістів і антиглобалістів. «80 днів» — цілком реалістичний роман, що читається ніні як передбачення інформаційної спільноти. Можливість швидко подорожувати для Фогга і компанії пришвидшує інформаційний обмін. І раптом настає завтра, якого не помітили, бо забули перевести годинник.